

Дерев'янка С. П. Актуалізація емоційного інтелекту в емоціогенних умовах. *Соціальна психологія*. К., 2008. № 1 (27). С. 96-104.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЕМОЦІОГЕННИХ УМОВАХ

У статті розкрито сутність поняття «актуалізація емоційного інтелекту». Визначено функціональні характеристики актуалізації емоційного інтелекту шляхом співставлення показників емоційного самопочуття першокурсників в емоціогенні періоди студентського життя. Означено структурно-динамічні характеристики актуалізації емоційного інтелекту шляхом виявлення взаємозв'язків між рівнем сформованості складових емоційного інтелекту студентів та способами їх реагування в емоціогенних (фрустраційних, стресових) ситуаціях.

Ключові слова: *емоційний інтелект; актуалізація емоційного інтелекту; емоціогенні умови; емоціогенні періоди студентського життя; емоціогенні ситуації.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Загальна сутність емоційного інтелекту (далі – EI) трактується вченими як здатність до розуміння і управління власними емоціями та емоціями інших людей (R.Bar-On, D.Caruso, D.Goleman, J.Mayer, P.Salovey, Г.Горскова, Д.Люсин).

У вітчизняних дослідженнях спостерігається тенденція до використання категоріальних концептів відображення змісту поняття EI – «емоційна розумність» (Е.Носенко, Н.Коврига) [7], «емоційне самоусвідомлення» (О.Власова) [2]. Загалом, розкриття змісту EI відбувається через застосування понять – «здатність», «спроможність». При цьому наголошується на ціннісній сутності EI, на його функціональній властивості відображати внутрішній світ особистості.

Дослідження ЕІ студентів відбуваються за наступними напрямками: вивчення диференціальних (гендерних, вікових) характеристик ЕІ (І.Андрєєва, О.Власова, А.Furnham, N.Harrood, D.Guastello, N.Moriarty, K.Petrides), визначення рольових функцій ЕІ в різноманітних сферах та умовах життя (M.Brackett, M.Constantine, J.Mayer, R.Warner).

Разом з тим, висвітлення **специфіки актуалізації ЕІ студентів в емоціогенних умовах** практично не представлено в літературі. Враховуючи недостатню розробленість проблеми, **мета** дослідження була спрямована на вивчення структурно-динамічних та функціональних характеристик актуалізації ЕІ студентів в емоціогенних умовах.

Основні **завдання** дослідження полягали в тому, щоб:

1. Розкрити сутність поняття «актуалізація ЕІ».
2. Визначити функціональні характеристики актуалізації ЕІ шляхом співставлення показників емоційного самопочуття студентів в емоціогенні періоди студентського життя з урахуванням рівня сформованості складових ЕІ.
3. Виокремити структурно-динамічні характеристики актуалізації ЕІ шляхом виявлення взаємозв'язків між рівнем сформованості складових ЕІ студентів та способами їх реагування в емоціогенних (фрустраційних, стресових) ситуаціях.

МЕТОДИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження проводилось протягом 2006-2007 рр. на базі Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка. Досліджувані – 268 студентів I-IV курсів гуманітарних та фізико-математичних спеціальностей, серед яких 132 особи чоловічої та 136 осіб жіночої статі.

Методологічним підґрунтям дослідження було визначено: положення про адаптивну та стресозахисну функції ЕІ (Е.Носенко, Н.Коврига) [8]; ресурсний підхід до регуляції стресу (В.Бодров) [1]; когнітивний підхід до

подолання стресу (R.Lazarus, S.Folkman) [16].

Теоретична основа ЕІ репрезентована у двохкомпонентній моделі ЕІ Д.Люсіна [5], що складається зі внутрішньоособистісного ЕІ (ВЕІ) – розуміння та управління власними емоціями, та міжособистісного ЕІ (МЕІ) – розуміння та управління емоціями інших людей.

У змісті системи показників актуалізації ЕІ як провідні було виділено характеристики емоційної поведінки (емоційне самопочуття, емоційне реагування). У зв'язку з цим, було застосовано комплекс методик, за допомогою якого було розкрито специфіку актуалізації ЕІ студентів, та відзначено: по-перше, особливості емоційного самопочуття в емоціогенні періоди студентського життя (депресивність, соціальна фрустрованість, емоційна комфортність/дискомфортність); по-друге, характеристики емоційного реагування в емоціогенних (фрустраційних, стресових) ситуаціях (тип, спрямованість, адекватність реагування; вибір подолаючих стратегій).

Дослідження проводилося у три етапи. На першому етапі (дослідження рівня сформованості ЕІ) було використано опитувальник ЕмІн Д.Люсіна [6]. На другому етапі (дослідження характеристик актуалізації ЕІ в емоціогенні періоди студентського життя) було застосовано методики, спрямовані на вивчення особливостей емоційного самопочуття студентів: диференціальної діагностики депресивних станів В.Зунга; соціальної фрустрованості Вассермана – Бойко; соціально-психологічної адаптованості К.Роджерса, Р.Даймонд (показники «Емоційна комфортність», «Емоційна дискомфортність»). На третьому етапі (дослідження характеристик актуалізації ЕІ в емоціогенних ситуаціях) було проведено тест Розенцвейга [11], [15], опитувальник адаптивної поведінки WOCQ [13] з метою вивчення особливостей суб'єктивного реагування студентів.

Статистична обробка результатів дослідження проводилася з використанням комп'ютерної програми SPSS (кластерний аналіз, t-критерій Стьюдента, однофакторний дисперсійний аналіз, кореляційний аналіз).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Визначення змісту поняття «актуалізація ЕІ». Поняття «актуалізація» трактується неоднозначно у зв'язку зі специфікою перекладу. Трактуються актуалізації як процесу *відтворення* (знань, переживань, дій та ін.) пов'язане з використанням одного з варіантів перекладу з латинської (*actualis*) – «діяльнісний» [14]; актуалізація як *реалізація* (схильностей, здібностей, задатків та ін.) ґрунтується на варіанті перекладу – «справжній» [12].

Спільним для наведених визначень є сутнісний зміст процесу актуалізації – «актуалізувати» означає переводити зі стану латентного (потенційного) в реальну, актуальну дію [12]. Проте глибинний зміст кожного з трактувань різний. «Відтворення» є одним з процесів пам'яті, та пов'язане з відновленням минулого досвіду (у вигляді уявлень, думок, почуттів, дій). «Реалізація» – це процес здійснення, розкриття особистого потенціалу (можливостей). В даному дослідженні поняття «актуалізація» використовується саме в другому значенні. У зв'язку з цим, поняття «актуалізація ЕІ» означатиме розкриття та перетворення потенційного змісту ЕІ в актуальні, реальні форми. Процес актуалізації ЕІ характеризується проявом здібностей ЕІ, що визначає ступінь комфортності та адаптивності емоційної поведінки (емоційного самопочуття, емоційного реагування).

У відповідності до зазначеного положення та поставлених вище завдань проаналізуємо результати, отримані в ході дослідження.

І етап – дослідження рівня сформованості ЕІ студентів. Застосування опитувальника ЕмІн було спрямоване на вимірювання здібностей, що складають зміст ВЕІ та МЕІ. Структуру ВЕІ становлять здібності, пов'язані з розумінням власних емоцій (ВР), управлінням власними емоціями (ВУ), контролем експресії (ВЕ). Здібності, що складають структуру МЕІ, пов'язані з розумінням (МР) та управлінням (МУ) емоціями інших людей. Також опитувальник надає можливість вимірювання загальних показників, пов'язаних з розумінням емоцій (РЕ) та управлінням емоціями (УЕ).

В результаті проведення кластерного аналізу (метод К-середніх) було виокремлено три групи досліджуваних, що характеризуються, відповідно, високим, низьким та середнім рівнем сформованості ЕІ. Результативні характеристики кластерного аналізу представлено в Табл. 1.

Таблиця 1. Результативні показники кластерного аналізу

Кількість спостережень у кожному кластері			Кластерні центри остаточного вирішення			
Кластер	1	64,000	Складові ЕІ	Кластери		
	2	80,000		1	2	3
	3	124,000		ВР	21	14
Дійсні (Valid)		268,000	ВУ	16	9	14
Відсутні (Missing)		,000	ВЕ	12	8	11
			МР	28	20	24
			МУ	23	16	19
			ВЕІ	49	31	42
			МЕІ	52	36	43
			РЕ	50	34	41
			УЕ	51	34	44

На наступному етапі дослідження результати аналізувалися з урахуванням першого (високий рівень сформованості ЕІ), другого (низький рівень сформованості ЕІ) та третього (середній рівень сформованості ЕІ) кластерів.

II етап – дослідження характеристик актуалізації ЕІ в емоціогенні періоди студентського життя. За даними вчених, студентське життя характеризується динамічністю стресогенних та кризових умов [10], [9], що відображається у поняттях «навчальний стрес» (М.Панасюк), «інформаційний стрес» (В.Семиченко), «культурний шок» (О.Гейник). Найбільш емоціогенними періодами для студентів вважаються перша залікова сесія (I курс), екзаменаційна сесія (II курс), середина («екватор») навчання (III курс), випускний період (IV-V курси) [9], [3]. В зазначені періоди особливого впливу набувають стресогенні фактори, що викликають

стан напруженості, дискомфорту, загального зниження настрою [9], [4].

В результаті дослідження особливостей емоційного самопочуття студентів I курсу під час стабільного та емоціогенного періодів (шляхом систематичної фіксації показників протягом курсу навчання), було виявлено певні відмінності в стані емоційної сфери. На статистично достовірному рівні значимості ($p=0,05$) показник емоційного дискомфорту підвищується під час першої заліково-екзаменаційної сесії.

Поряд з тим, аналіз результатів за виділеними кластерами (по кожному кластеру було сформовано групу студентів-першокурсників) виявив суттєві відмінності в залежності від рівня сформованості ЕІ. Однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) показав, що емоційне самопочуття студентів-першокурсників з високим та середнім рівнями сформованості ЕІ характеризується нижчим ступенем дискомфорту. Результативні показники аналізу представлено в Табл. 2 (коректність результатів підтверджується значимістю критерію однорідності Левіна).

Таблиця 2. Результативні показники однофакторного дисперсійного аналізу кластерних даних

Показники		Середні значення (М) першого кластеру (N=29)	Середні значення (М) другого кластеру (N=36)	Середні значення (М) третього кластеру (N=70)	Рівень значимості (p)
Стабільний період	Емоційна комфортність	23,29	22,38	24,26	-
	Емоційна дискомфортність	12,43	20,56	10,95	0,001
	Депресивність	40,00	43,00	37,11	-
	Соціальна фрустрованість	2,3357	2,6077	2,0438	0,01
Емоціогенний період	Емоційна комфортність	23,71	23,63	25,47	-
	Емоційна дискомфортність	13,71	22,75	13,26	0,001
	Депресивність	39,29	42,31	36,26	0,05
	Соціальна фрустрованість	1,8786	2,2375	2,1368	-

За наведеними даними, спостерігається підвищення загальної

емоційності (показники «Емоційна комфортність», «Емоційна дискомфортність») студентів другого та третього кластерів в емоціогенні періоди життя. У студентів першого кластеру (високий рівень сформованості ЕІ) виявлено незначні зміни в емоційній сфері. Поряд з тим, емоційне самопочуття студентів з високим рівнем ЕІ характеризується більшою стабільністю протягом досліджуваних періодів.

Отримані дані характеризують подвійну функціональність ЕІ – реалізацію енергетичного потенціалу в ускладнені періоди життя засобом стимулювання емоційної сфери, та забезпечення емоційної стабільності.

III етап – дослідження характеристик актуалізації ЕІ в емоціогенних ситуаціях. На даному етапі дослідження були задіяні студенти, що увійшли до першого (високий рівень сформованості ЕІ) та другого (низький рівень сформованості ЕІ) кластерів. Припускалося, що вивчення особливостей контрастних за показниками груп буде сприяти виявленню більш чітких тенденцій в подальших результатах дослідження.

Основним завданням даного етапу було вивчення особливостей емоційної поведінки студентів в процесі перцептивної організації емоціогенних ситуацій.

Поняття «емоціогенна ситуація» визначається вченими як значима ситуація, що констатує успіх або невдачу щодо задоволення потреб (Є.Ільїн), як ситуація, що може викликати певні емоційні переживання (О.Саннікова), як емоційно-проблемна ситуація (М.Пономарьова), як екстремальна (загрозлива) ситуація (R.Lazarus). У даному дослідженні емоціогенною вважалася емоційно-проблемна ситуація, що стимулює активність на рівні суб'єктивного реагування.

З метою вивчення інтенсивності, спрямованості та типу суб'єктивних реакцій в емоціогенних (фрустраційних) ситуаціях було застосовано дорослий варіант тесту Розенцвейга [15]. Особливості копінг-поведінки в стресових ситуаціях було досліджено в результаті проведення опитувальника WOCQ, створеного американськими дослідниками Р.Лазарусом та

С.Фолкман [13].

Кореляційний аналіз даних виявив ряд взаємозв'язків між складовими ЕІ (опитувальник ЕМІн) та показниками емоційної поведінки (тест Розенцвейга, опитувальник WOCQ).

У групі студентів з високим рівнем сформованості ЕІ (кластер 1) зафіксовано взаємозв'язки між здібностями ЕІ та особливостями суб'єктивного реагування: МУ та інтраперзестивними реакціями (ініціативність) ($r=.643$, $p<0,01$), ВР та інтраперзестивними реакціями ($r=.657$, $p<0,01$), інтрапедетивними реакціями (самопідкріплення) ($r=.666$, $p<0,01$), «фіксацією на задоволенні потреб» ($r=.585$, $p<0,01$); ВУ та екстрапунітивними реакціями (гнів) ($r=.525$, $p<0,05$); ВЕ та інтрапунітивними реакціями (вина) ($r=.655$, $p<0,01$); МЕІ та інтрапедетивними реакціями ($r=.655$, $p<0,01$); ВЕІ та інтрапедетивними реакціями ($r=.627$, $p<0,01$), інтраперзистивними реакціями ($r=.463$, $p<0,05$); ПЕ та інтрапедетивними реакціями ($r=.785$, $p<0,01$), інтраперзистивними реакціями ($r=.631$, $p<0,01$), «фіксацією на задоволенні потреб» ($r=.578$, $p<0,01$), «фіксацією на самозахисті» ($r=-.456$, $p<0,05$); УЕ та інтрапедетивними реакціями ($r=.481$, $p<0,05$).

Взаємозв'язків між здібностями ЕІ та стратегіями подолаючої поведінки (копінг-стратегіями) у даній групі не виявлено.

Наведені дані свідчать про виражений та ситуативно-обумовлений характер актуалізації ЕІ в емоціогенних ситуаціях. Наявність суттєвих взаємозв'язків між парціальними показниками ЕІ (прерогативне значення належить ВЕІ) та інтрареакціями, характеризують внутрішньоособистісну активізацію в цілому.

У групі студентів з низьким рівнем сформованості ЕІ (кластер 2) також було виявлено взаємозв'язки між здібностями ЕІ та особливостями суб'єктивного реагування: МУ та інтрапунітивними реакціями (вина) ($r=-.620$, $p=0,01$), інтраперзистивними реакціями (ініціативність) ($r=.437$, $p=0,05$); ВУ та інтраагресією ($r=-.427$, $p<0,05$); ВЕ та «фіксацією на задоволенні

потреб» ($r=.747$, $p<0,01$), «фіксацією на перешкодах» ($r=-.633$, $p<0,01$), імперзистивними реакціями (терпимість) ($r=.589$, $p<0,01$), екстрапедетивними реакціями (фрустрованість) ($r=-.485$, $p<0,05$); PE та екстраперзистивними реакціями (емоційна експансивність) ($r=.534$, $p<0,05$), UE та інтрапунітивними реакціями ($r=-.575$, $p<0,01$).

Також виявлено взаємозв'язки між EI та подолаючими стратегіями: ВУ та позитивною переоцінкою ($r=.689$, $p<0,01$), прийняттям відповідальності ($r=.655$, $p<0,01$), дистанціюванням ($r=.514$, $p<0,05$).

Наведені кореляційні дані свідчать про слабкий та позаситуативний характер актуалізації EI стосовно вибору способів суб'єктивного реагування студентами з низьким рівнем сформованості EI. Вірогідно, це пов'язано з недостатньою цілеспрямованістю та стратегічністю реакцій.

Загалом, в результаті кореляційного аналізу було виявлено більш значимий характер взаємозв'язків між здібностями EI та особливостями суб'єктивного реагування у групі студентів з високим рівнем EI, що обумовлює вірогідність актуалізації EI на рівні емоційного реагування («реакційний» рівень актуалізації EI). Актуалізація здібностей EI (зокрема, ВР) забезпечує вибір найбільш прийнятних реакцій в емоційно-проблемних ситуаціях, які в подальшому не сприймаються як проблемні (фрустраційні, стресові), та усуває необхідність актуалізації EI у зв'язку з вибором подолаючих стратегій (це підтверджується відсутністю кореляцій між здібностями EI та копінг-стратегіями у групі студентів з високим рівнем EI).

Недостатньо виражений характер взаємозв'язків між здібностями EI та особливостями суб'єктивного реагування було виявлено у групі студентів з низьким рівнем сформованості EI. У зазначеній групі кореляційні дані засвідчують слабку ступінь актуалізації EI на рівні «реакційному», та обумовлюють актуалізацію EI на рівні «подолаючому», оскільки виявлено суттєві зв'язки між внутрішньоособистісним управлінням емоцій та копінг-стратегіями. Вірогідно, «фіксованість» на проблемах перешкоджає актуалізації здібностей EI на реакційному (первинному) рівні.

Відмінності у ситуативно-обумовлених рівнях актуалізації ЕІ (досліджувані першого кластеру – «реакційний» рівень актуалізації ЕІ; досліджувані другого кластеру – «подолаючий» рівень актуалізації ЕІ) та у компонентному складі актуалізації здібностей ЕІ (по першому кластеру – раціональний компонент ЕІ (ВР), по другому кластеру – регулятивно-експресивний (ВЕ) та регулятивно-емоційний (ВУ) компоненти) характеризують дієвість механізмів актуалізації ЕІ.

У досліджуваних з високим рівнем сформованості ЕІ актуалізація здібностей відбувається внаслідок раціоналізації (інтелектуальної обробки) емоційних переживань з подальшим продукуванням егоцентрованих (інтраспрямованих) реакцій; умовне позначення механізму актуалізації ЕІ – «раціональна егоцентрація».

Досліджувані з низьким рівнем сформованості ЕІ в емоціогенних ситуаціях спрямовані на подолання емоцій (їх нейтралізацію), внаслідок надмірної фіксованості на проблемах; умовне позначення механізму – «емоційна нейтралізація».

Означені вище положення становлять зміст структурно-динамічних характеристик актуалізації ЕІ.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають підстави для визначення характеристик актуалізації ЕІ: *функціональні характеристики* полягають у реалізації енергетичного потенціалу ЕІ, забезпеченні комфортності та стабільності емоційного самопочуття в емоціогенні періоди життя; *структурно-динамічні характеристики* відображено у змісті рівнів та механізмів актуалізації ЕІ.

В результаті аналізу даних дослідження було виявлено особливості суб'єктивного реагування студентів з високим та низьким рівнем сформованості ЕІ в емоціогенних (фрустраційних, стресових) ситуаціях. Виявлені особливості обумовили відмінності у рівнях та механізмах актуалізації ЕІ студентів досліджуваних груп. У студентів з високим рівнем ЕІ актуалізація здібностей ЕІ відбувається на «реакційному» рівні з переважною спрямованістю на вирішення проблемної ситуації та задоволення потреб (механізм «раціональна егоцентрація»). Актуалізація здібностей ЕІ у студентів з низьким рівнем ЕІ пов'язана з фіксацією на змісті проблемних ситуацій, подоланням негативних емоційних переживань – «подолаючий» рівень актуалізації ЕІ (механізм «емоційна нейтралізація»).

На ґрунті означених характеристик уможлиблюється уточнення змісту поняття «актуалізація ЕІ» – це актуальний прояв емоційно-інтелектуальних здібностей, що визначає особливості емоційної поведінки (емоційного самопочуття, емоційного реагування) в ситуаціях емоціогенного походження.

У подальших дослідженнях проблеми актуалізації ЕІ є доцільним поглибити ситуативні та диференціальні (гендерні, вікові) аспекти сформульованих положень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бодров В.А. Проблема преодоления стресса // Психологический журнал. – 2006. – Том 27. – №2. – С. 113-123.
2. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 308 с.
3. Землякова Т.В. Эмоциональный фактор в структуре процесса адаптации: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – К., 1996. – 18 с.

4. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності. – К.: Міленіум, 2004. – 264 с.
5. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова.– М.: Институт психологии РАН, 2004. – С. 29-36.
6. Люсин Д.В., Марютина О.О., Степанова А.С. Структура эмоционального интеллекта и связь его компонентов с индивидуальными особенностями: эмпирический анализ // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В.Люсина, Д.В.Ушакова. – М.: Институт психологии РАН, 2004. – С.128-140.
7. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. «Емоційна розумність» як детермінанта успішної життєдіяльності людини і шляхи її операціоналізації // Вісник Дніпропетровського університету. – Педагогіка і психологія. – 2000. – Вип. 6. – С. 3-7.
8. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. Монографія. – К.: Вища школа, 2003. – 126 с.
9. Особистісні кризи студентського віку: Зб. наук. ст. / Т.М.Титаренко (відп. ред.). – Луцьк: РВВ «Вежа», 2001. – 110 с.
10. Панасюк М.М. Навчальний стрес та чинники його виникнення // Актуальні проблеми психології. Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія. – 2005. – том 1. – ч. 14. – С. 47-52.
11. Прошанский Г.М. Производные ТАТ. Тест рисуночной фрустрации Розенцвейга // Проективная психология / Пер. с англ. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 197-202.
12. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка. – К.: «Вища школа», 1982. – С. 11.
13. Хаирова С.И. К созданию адаптированного варианта методики WOQO // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №1. – С. 9-16.

14. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. – Харків: Прапор, 2005. – С. 13.
15. Яньшин П.В. Практикум по клинической психологии. Методы исследования личности. – СПб.: Питер, 2004. – С. 86-124.
16. Lazarus R.S., Folkman S. Stress appraisal and coping. – New York: Springer, 1984.